

Носороги (детальний переказ)

Ежен Йонеско

П'єса на 3 дії

Присвячується Женев'єві Серро та докторові Т. Френкелю.

Дійові особи за порядком виходу на сцену

Бакалійниця

Жан

Беранже

Подавальниця

Бакалійник

Господиня

Логік

Літній Добродій

Власник кав'ярні

Дезі

Дудар

Ботар

Пан Папільйон

Пані Беф

Пожежник

Сухий Дідок

Дідова дружина

Численні носорожачі голови

ДІЯ ПЕРША

Дія відбувається на майдані провінційного містечка. У глибині двоповерховий будиночок, на першому поверсі якого вітрина бакалійної крамниці. Вдалині з-за будинку бакалійника визирає церковна дзвіниця. Праворуч від крамниці тягнеться вулиця, а ще далі праворуч і трохи навскоси вітрина кав'ярні, над якою ще поверх, там вікно. На терасі кав'ярні чимало стільців і столів. Це неділя, майже опівдні, влітку. Перед тим як відкривається завіса, бамкають дзвони. Потім стихають. З правого боку на лівий простує жінка з порожнім кошиком для харчів у одній руці та котом у іншій. Цього дня кожен опікується своїми справами. Бакалійниця вголос досадує, що жінка не хоче купувати харчі в її крамниці. З протилежних боків сцени сходяться два добродії. Жан (так звали одного з них) дбайливо одягнений у каштановий костюм, червону краватку, каштановий капелюх. Черевики в нього жовті й добре начищені. Беранже (другий добродій) неголений, без капелюха, одяг має обшарпаний, вигляд втомлений, заспаний. Жан докоряє Беранже спочатку за те, що той спізнився, хоч і сам він щойно прийшов; потім починає дорікати за пияцтво, за зовнішній вигляд, намагаючись причесати Беранже, причепурити його. Здається, цей чоловік усе знає і не терпить

заперечень: "Я ціную вас, та водночас, коли відкинути дурну соромливість, я вартий більше, ніж ви. Вища людина — це та, що виконує свій обов'язок". І тут-таки напівсонний Беранже відповідає на запитання, де він пиячив: "В Августа, ми відзначали ювілей нашого друга Августа..." Виявляється, Жана туди навіть не запрошували. І Жан знову починає докоряти, що сам же він не пішов пиячити, а от Беранже... За цією розмовою їх застає страшенний гуркіт. Крізь гуркіт Жан майже кричить: "Еге ж, ніхто й не запрошував. Не пошанували. Хай там Як, але запевняю, що якби й запросили, я б туди не пішов, бо..." Гуркіт тим часом наростає. Усі, крім апатичного Беранже, хвилюються, на різні голоси повторюючи: "Ох! Носоріг!" Хтось обурений, хтось наляканий, хтось не вірить, але факт є фактом: здійснюється курява, серед якої "мчить тротуаром куди очі спали" справжній, носоріг. Господиня з котом випускає кошика з харчами й розбиває пляшку, однак кота не випускає, намагаючись його заспокоїти. Літній добродій допомагає їй зібрати харчі, а бакалійник таки продає їй пляшку вина, їхні репліки майже одночасно лунають на сцені, видаючи подив, переляк і до того ж кожен намагається вирішити свої проблеми. Лише Беранже залишається незворушним. У подальшій розмові Жан наполягає, що носорогів на вулицях не має бути, і нарешті Беранже погоджується: "Носоріг на волі — це зле", проте не вважає це проблемою. Ну, от був носоріг і зник, чого ж лякатися. А от коли повз них іде молода білява друкарка Дезі, Беранже ховається, перекинувши чарку з недопитою ганусівкою на штани Жанові. Той обурений ще більше. Вони говорять про те, чому Беранже п'є. І тут їхня розмова ніби вбирає в себе інший діалог — між Літнім Добродієм та Логіком, що наводить приклади силогізмів. Їхні репліки, перемежаючись, створюють дивний текст.

Беранже (до Жана): А в мене життєвої снаги зовсім мало. Мабуть, я не відчуваю потягу до життя.

Літній Добродій (до Логіка): Отже, за логікою, мій пес буде котом.

Логік (до Літнього Добродія): За логікою так, але протилежне теж слухне.

Беранже (до Жана): Мене пригнічує самотність, і товариство теж.

Жан (до Беранже): Ви суперечите собі. Обтяжує самотність чи велелюдність? Маєте себе за мислителя, а логіки аніякої.

Літній Добродій (до Логіка): Так, логіка річ чудова.

Логік (до Літнього Добродія): Якщо не зловживати нею.

Беранже (до Шана): Жити — де щось ненормальне.

Жан: Навпаки. Найприродніше. Ось і доказ: живуть усі.

Беранже: Але мертві численніші від живих, їх дедалі більше. А живих так мало.

Так, розмовляючи про, здавалося б, різні речі, ді люди створюють своєрідну фугу на теми логіки життя і смерті. Логік щось торочить про котів, а Беранже погоджується змінитися, поводитися й виглядати інтелігентно, коли раптом "знову чути, як за лаштунками ліворуч швидко наближається ревіння, шалений чвал, дикий тупіт носорожачих копит, потужне сапання, але цього разу у зворотному напрямі, з глибини сцени наперед". Усі знову кричать: "Ох! Носоріг!" І тільки Беранже кричить, помітивши

Дезі: "Ох! Дезі!" Виявляється, що він просто не хотів, щоб вона побачила його неголеним. А от носорогів і справді вже варто було стерегтися: на сцену виходить, плачучи, Господиня і несе в руках закривавленого кота: "Він затоптав мого кота!" І всі жалкують за бідолашною тваринкою і повторюють на різні голоси одне й те саме: "Ну що ви на це скажете?" Потім сперечаються, чи був це той самий носоріг і скільки рогів було в першого та другого. Виявляється, оту кількість помітив і розгледів хіба що Жан. І його суперечка з Беранже знову накладається на діалог, чи вже скоріше, полілог Бакалійника, Подавальниці, Господині та Літнього Добродія. Ці останні говорять про розумного й гарного кота. Жан говорить про беззаперечний свій розум та про вищість над азіатами. У загальну суперечку втручається Логік, але ще більше усіх заплутує. Тим часом жінки, поклавши в коробку кота, йдуть його ховати. І Бакалійник обурено підсумовує: "Може, це й логіка, проте чи можна допустити, щоб наших котів у нас на очах чавили носороги — однорогі чи дворогі, хай там азіатські чи африканські?" І його підтримують. Беранже, засмучений сваркою з Жаном, п'є коньяк, хоч обіцяв піти до музею.

ДІЯ ДРУГА

Картина перша

Декорації, серед яких відбувається дія, мають велике значення й займають багато місця. Вони зображають контору адміністративної установи. У глибині посередині великі двійчасті двері, над якими напис: "Начальник відділу". Поруч стоїть стіл Дезі з друкарською машинкою. Ліворуч біля дверей на сході стоїть стіл з книгою приходу на роботу, а на першому плані стіл із двома стільцями, за яким працюють Ботар і Беранже. Біля правої стіни більш показний стіл, вкритий паперами. За ним працюють Дудар та пан Беф. Дудар виконує функції заступника начальника.

Спочатку на сцені нерухома жива картина: Дудар стоїть правим боком до зали, з протилежного кінця лівим боком до зали стоїть Ботар. Між ними біля столу обличчям до публіки — начальник відділу, а трохи позаду й ліворуч від нього Дезі.

Начальник на ім'я Папільйон — статечний п'ятдесятирічний чоловік, з великими бурими вусами, бездоганно одягнений: костюм кольору морської хвилі, стрічка Почесного легіону, накладений крохмальний комірець, гарна краватка.

Дудар його заступник. Це чоловік високий на зріст, років тридцяти п'яти, одягнений у сірий піджак з нарукавниками. Сподівається посісти місце начальника.

Ботар, учитель на пенсії, з гордовитим поглядом і невеличкими сірими вусами, років шістдесяти, не любить Дудара. На голові в нього берет, зодягнений він у довгу сіру робочу блузу з люстриновими нарукавниками. Дезі молода білявка, а пані Беф — дебела сорокап'ятирічна жінка, заплакана, заспана.

Їхня розмова починається з чуток про носорога.

Ботар. Це все сон рябої кобили.

Дезі. Я його бачила, я бачила носорога.

Дезі (до Ботара). Мені здається, пане Ботар, що ця новина дуже визначна.

Ботар. І це для вас визначеність? А про якого товстошкурого тут ідеться? Що саме

розуміє під товстошкурим редактор рубрики про розчавлених котів? Він нам цього не каже. А що він розуміє під котом?

Дудар. Всі знають, що таке кіт.

Ботар. Тут ідеться про кота чи .про кішку? І яка в нього масть, яка раса? Я не расист, я навіть проти расизму.

Пан Папільйон. Але, пане Ботар, не про це мова, до чого тут расизм?

Ботар. Пане начальнику, ласкаво перепрошую. Ви ж не заперечите, що расизм — одне з найбільших нещасть нашої доби...

Беранже не бере участі у суперечці, бо він приходить ледь не запізнившись, власне, він розписується в книзі приходу в останню хвилину перед тим, як її забирає начальник. Проте і в нього питають, чи бачив він носорога. Він підтверджує, що бачив навіть двох. Ботар у гніві, він вважає це фантастикою. Усі беруться до роботи, усе ще сперечаючись, коли начальник питає про пана Бефа, якого ще немає на роботі. Аж ось вбігає, засапавшись, пані Беф і простягає телеграму, у якій чоловік сповіщає, що, поїхавши до батьків, захворів на грип і буде в середу. Пані ледве віддихується, і всі спочатку думають, що вона надто переймається через чоловікову хворобу. А виявляється, що від самого дому за нею гнався носоріг. Ботар усе ще не вірить, проте пані Беф сповіщає, що носоріг унизу, ніби хоче зайти. Усі виглядають, почувши тупіт і ревіння, й переконуються: носоріг тут, він поламав сходи і тепер чогось крутиться. Цей носоріг дворогий, і всі починають знову сперечатися, як і вчора люди на площі, чи він азіатський, чи африканський, наче в тому справа. І раптом пані Беф, поглянувши уважно на носорога, моторошно скрикнула:

Пані Беф. Господи! Невже де правда?

Беранже (до пані Беф). Що з вами?

Пані Беф. Це мій чоловік! Бефе, бідний мій Бефе, що сталося з тобою?

Вона стверджує, що то її чоловік, і носоріг відповідає лагідним ревінням. Як же реагують на це присутні? Начальник говорить, що тепер уже точно звільнить його. Дудар цікавиться, чи застрахований був Беф, а Дезі питає, як у такому разі виплачують страховку. Ботар вважає це безумством і вкотре звинувачує суспільство. Пані Беф вирішує стрибнути вниз, до чоловіка-носорога. Усі розчулені. Вона стрибає й, сівши йому на спину, їде геть. Дезі тим часом викликає пожежників, щоб ті допомогли їм спуститися вниз, адже сходинок тепер немає. Та виявилось, що це проблематично, "просто пожежники поїхали до інших носорогів". Дезі сповістила: "Повідомлення надходять майже з усього міста. Вранці було сім, а зараз уже сімнадцять". Ботарові закидають його впертість, але він викручується. Усі через вікно за допомогою пожежників залишають контору. Начальник переймається втраченим робочим часом і наказує зачинити й замкнути контору.

Картина друга

Жанова домівка. Це велика кімната, де спить Жан, та ванна — кімнатка поменше. Коли Беранже приходить до Жана, його зустрічає Сухий Дідок, сусід Жана, якого, виявляється, теж звуть Жаном. Але Беранже не до нього. Випадковість. Жан,

виявляється, хворий. Болить голова, голос хрипкий. Та коли Беранже починає вибачатися за вчорашню суперечку, той стверджує, що це в Беранже голос невпізнаний. Він скаржиться, що в нього болить лоб, і Беранже говорить, що на лобі у Жана гуля. Той, як завжди, не погоджується, проте йде до ванної кімнати подивитися на лоба у дзеркало. Гуля є. Колір його шкіри стає зеленкуватим. Беранже пропонує викликати лікаря, однак його друг заявляє, що вірить тільки ветеринарам. Розмова точиться далі. На лагідний тон Беранже Жан відповідає агресивно, хоча його друг прийшов вибачитися за вчорашню сварку через носорогів. І тут Жан, не слухаючи його, промовляє: "По правді, я не те що не люблю людей, вони мені байдужі або ж гидкі, хай лиш не стають мені на дорозі, я розчавлю їх". І шкіра його дедалі зеленішає. Беранже розповідає, що сталося з паном Бефом. Жан у захваті, бо вважає Бефа сміливцем: "А я вам кажу, що бути носорогом не гірше, ніж людиною. Носороги, зрештою, такі ж, як і ми, і мають однакове з нами право на життя!" Це вже міркування не зовсім людини не тільки зовні. Жан говорить, що через мораль слід переступити, замінивши її природою, повернувшись "до первісної цілості". Увесь час він то зникає у ванній кімнаті, то з'являється щоразу зеленішим і зміненим. Він уже реве: "Болота! Болота!" А Беранже усе ще не вірить, що Жан добровільно перетворився на носорога й пишається цим. Нарешті Жан у подібні носорога просто кидається на нього, і Беранже ледь вдається вибігти на сходинки. Він кричить, що в будинку носоріг і треба викликати поліцію. Але Сухий Дідок сердиться, що йому докучають. А коли Беранже, бігаючи по сходах, знов підходить до його дверей, звідти показуються дві носорожачі голови. Носороги усюди. Виглянувши з вікна, він бачить: "На вулиці їх тепер уже ціле стадо! Носорожаче військо біжить собі вулицею вниз! Як вибратись, як мені вибратись?.. Якби ж вони бігли тільки по вулиці! Вони виходять на тротуари..." А двері ванної кімнати, де був зачинений Жан, двигтять, і задня стіна нарешті обвалюється разом з дверима ванної кімнати. Беранже втікає і кричить: "Носороги! Носороги!"

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорації майже ті самі. Кімната Беранже нагадує Жанову. Лише кілька деталей, меблів вказують на відмінність. Беранже лежить на дивані з перев'язаною головою й марить: "Ні. (Пауза) Роги, стережися рогів!" У паузі чути, як за вікном проходить велика черода носорогів. Нарешті він падає з дивана і, прокинувшись, біжить до дзеркала перевірити, чи нема гулі. Полегшено зітхнувши, зазначає: "Воля, головне — це воля". Зачинивши всі вікна, щоб не було чути носорожачого сапання, випиває коньяку і засинає. Саме тоді його відвідує Дудар. Вони розмовляють. І Беранже, прислухаючись, боїться почути хрипоту у голосі Дудара чи у своєму. Він надто добре знає, що має бути потім. Вони говорять про Жана та його переродження. Беранже зазначає: "В мене ніколи б і думки не виникало, що він отак переродиться. Я за нього був певен більш, ніж за себе!.. І щоб це в мене на очах!" Дудар заспокоює його, стверджуючи, що то лише хвороба. Але Беранже над усе стоїть — се підхопити ту хворобу й перестати бути собою. Своє пияцтво він пояснює саме цим бажанням запобігти хворобі. А Дудар веде далі, пропонуючи вийти на вулицю і не боятися: "Ну й

що? Глядіть лишень, щоб у них на дорозі не стати. Зрештою, їх не так уже й багато". Та Беранже бачить їх скрізь. І Дудар запевняє: "Вони не зачеплять вас. Якщо їх не чіпати, вони не звертають на вас уваги. По суті, вони не злі. В них навіть є певна природна невинність, якась лагідність. А проте я й сам, щоб навідати вас, пройшов пішки всю вулицю. І, бачите, цілий і здоровий і не маю ніякого клопоту". Дудар пропонує змиритися і навчитися жити у світі, де повно носорогів. А Беранже не згоден отак з усім погодитися, бо треба щось робити, діяти. Дудар так не вважає. Він розповідає, що контора досі не працює, начальник подав у відставку, бо став носорогом. Беранже вражений: "Це... пан Папільйон! Як його всі шанували!"

Дудар. Проте це доводить щирість його перетворення.

Беранже. Він не міг зробити це зумисне, я переконаний, переродження відбулося поза його волею.

Дудар. Звідки вам знати? Важко збагнути потаємні причини людських постанов.

І Дудар закидає співрозмовнику нетерпимість: "Любий мій Беранже, завжди треба намагатися зрозуміти. Й коли хочеш збагнути явище і його наслідки, то чесність думки спонукає докопатись аж до причин. І цього треба прагнути, бо ми ж мислячі істоти... В будь-якому разі спочатку треба ставитися прихильно або принаймні нейтрально, виявити нескутість розуму, властиву науковому мисленню. Бо все логічне. Зрозуміти — значить виправдати". Саме на цю промову Беранже відповів: "Ви скоро станете прихильником носорогів". Беранже, здається, втрачає всі аргументи, аж раптом йому спадає на думку, що можна запросити Логіка і той усе розтлумачить. Та коли він укотре підбігає до вікна, проклинаючи носорогів, раптом бачить і впізнає серед них Логіка: "Це єдиний носоріг з бриликом". Дудар вже мало не кепкує: "Якщо це справжній мислитель, як ви казали, то він мусив не піддаватися. Перш ніж вибрати, він мав добре зважити всі "за" і "проти". Це аргумент на користь носорогів, та Беранже кричить: "Ні, я з вами не піду!" У цей час приходить Дезі. Вона з кошиком їжі прийшла навідати хворого, а тепер розкладає їжу на столі, і Дудар ревниво зазначає, що вона добре знає, де посуд. Тому він запитує, чи не заважає їм. Але вони просять його залишитися. І Дезі розповідає новину: "Ботар став носорогом". Дудар коментує: "Ось воно! Він змінив свою думку! Всі люди мають право на розвиток". Отже, це не зрада? Дехто говорить, що коло носорогів зростає, уже всі відомі люди стали ними. Дезі говорить, як важко було знайти щось їстівне: "Магазини спустошені: вони жеруть усе". Частина крамниць зачинена, а на дверях пишуть: "Унаслідок перевтілення". І вже ніхто не дивується носорогам, просто поступаються їм на вулиці. А тим часом уже перетворилися "всі пожежники, цілий носорожачий полк, ще й з барабаном попереду". І люди вже не мають більшості. Дудар іде, і вони розуміють, куди й чому, намагаючись його втримати, довести, що він людина.

Охоплений відчаєм, Беранже нарешті освідчується Дезі в коханні, й вони обіцяють не залишати одне одного. А тим часом їх оточили носороги. Їхні портрети, щораз з'являючись на стіні, стають усе кращими. Потім вони взагалі там залишаються висіти і вже не зникнуть. Закохані усе ще мріють про майбутнє, коли лунає телефонний

дзвінок. Беранже сподівається, що це хтось з людей, може навіть з уряду, але зі слухавки лунає носорожаче ревіння. Щойно Дезі казала: "...ми маємо право жити. Це навіть наш обов'язок — удвох, без нікого — бути щасливими незважаючи ні на що. Винність — небезпечний симптом. Це ознака недоброчесності". Але тепер вона дорікає, що Беранже не може захистити її у цьому світі носорогів. Той кидається до радіо, щоб почути новини, але "з приймача розлягається ревіння". І вже Дезі говорить, що це, мабуть, їхня провина, що вони не як усі. Беранже відчайдушно намагається втримати Дезі від таких думок. Він вірить, що кохання допоможе їм вижити і відродити людство: "Ну, ну, трохи сміливості, ну, зовсім трошечки". Та Дезі вже не слухає його: "Це вони народ. І їм весело. Їм добре в їхній шкурі. По них не видно, що вони божевільні. Вони дуже природні. І вони мають слухність". І вже любов коханого здається їй "сміховинним аргументом". Беранже говорить, що носороги ревуть, а Дезі твердить: "Ти дурний, вони співають". "Вони огидні!" — твердить він. "І які ж вони гарні!" — захоплюється вона. Беранже підходить до дзеркала, аби подивитися ще раз на себе: "Я не такий уже бридкий як чоловік. Хоч і не красень. Дезі, вір мені!" Але коли обертається, то її вже немає в кімнаті. Він просить її повернутись, благає, та все марно. Вона пішла. Він почувається самотнім. З люттю зачиняє вікна й замикає двері на ключ. Сівши в крісло, звертається до носорожачих голів на стінах: "Я з вами не піду, я вас не розумію! Я зостануся тим, ким є. Я ж людина. Людина. Становище абсолютно нестерпне. Якщо вона пішла, то це моя провина. Я був усім для неї. Що з нею станеться? Ще одна людина на моєму сумлінні. Мені ввижалося лихо, і воно таки сталося. Бідне дитя, загублене в світі потвор. Ніхто мені не допоможе знайти її, ніхто, бо нема вже нікого..." Знову чути ревіння, і Беранже у відчаї затикає ватою вуха, а сам до себе говорить, що треба їх переконувати, вмовляти. Але як? Вивчити мову носорогів? А вона є? А чи відбуваються зворотні мутації? Самі питання без відповідей. Він уже божеволіє від голів на стіні й тупоту за вікнами. Дістає старі фотографії, портрети рідних і знайомих. Розвішує їх між носорожачими головами по стінах, та тепер вони здаються йому негарними. "Я бридкий, я бридкий", — говорить він, зриваючи портрети й жбурляючи їх на підлогу. Він уже майже шкодує, що в нього немає рогу і шкури зеленої, як у носорогів. І він сумнівається, може, слід було піти за ними? А тепер запізно. І ось останні міркування Беранже: "Шкода, я потвора, я потвора. Шкода, я ніколи не стану носорогом, ніколи, ніколи! Я вже не зможу переродитись. Я так хочу, дуже хочу, але не можу. Я вже не можу дивитися на себе (повертається спиною до дзеркала). Який я бридкий! Лихо тим, хто хоче зберегти свою оригінальність! (Раптом підскакує.) Ну тим гірше! Я боротимусь проти всіх! Мій карабін, де мій карабін?! (Повертається обличчям до зображень носорогів на стіні й кричить.) Проти всіх я боротимусь! Я остання людина і буду нею за самого кінця! Я не здамся!"

Завіса.

Переклад П. Паращука